

Endülüs Kenti İşbiliye'nin Estetik Dokusunun Tarihsel Dönüşümüne Dair Bir Araştırma

A Research on the Historical Transformation of the Aesthetic Texture of the Andalusian City of Ishbilīyah

Fatma Yıldız, *İşbiliye'den Mudejar Sevilla'ya: Hristiyan Kentinde Endülüs-İslam Estetiği*, Ankara: Gece Kitaplığı, 1. Baskı, 2018, 376 s. ISBN: 978-605-288-469-0

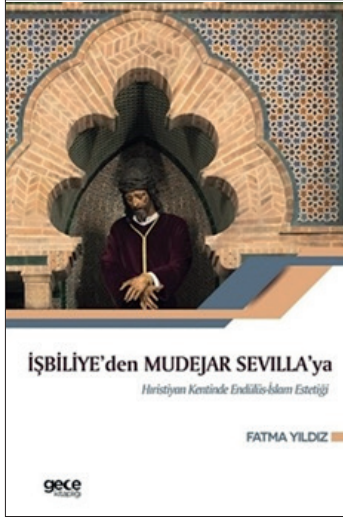
Abdurrahim Aygün¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Abdurrahim Aygün (Dr. Öğr. Üyesi),
Şirnak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Şirnak, Türkiye
E-posta: aaygun@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1717-021X

Başvuru/Submitted: 15.07.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.07.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
02.08.2023
Kabul/Accepted: 03.08.2023

Atıf/Citation: Aygün, Abdurrahim. Endülüs Kenti İşbiliye'nin Estetik Dokusunun Tarihsel Dönüşümüne Dair Bir Araştırma. [Fatma Yıldız'ın "İşbiliye'den Mudejar Sevilla'ya: Hristiyan Kentinde Endülüs-İslam Estetiği" Adlı Eserinin Değerlendirmesi]. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 13/2, (Eylül 2023): 909-917. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1327800>

Anahtar Kelimeler: İslam Sanatları, Şehircilik, İşbiliye, İşbiliye Kent Estetiği, Endülüs

Keywords: Islamic Arts, Urbanism, Ishbilīyah, Ishbilīyah Urban Aesthetics, Andalusia

Şehircilik tarihi üzerine yapılan araştırmaların temel problemlerinden biri kent dokusunun tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu estetik dönüşümlerdir. Kente hâkim olan iktidarların ideolojik ve düşünsel araçları ile buna bağlı olarak değişen sosyal yapılar estetik dokuyu etkileyen faktörlerdendir. Bunun yanı sıra kentin bulunduğu coğrafyanın konumu, doğal

zenginlikleri, yer üstü ve yer altı kaynakları o kent için bir avantaj sayılmaktadır. Şehircilik tarihi açısından can alıcı nokta da bu doğal avantajların farklı dönemlerde iktidarlar tarafından siyasi, sosyal ve kültürel politikalarla kullanılma potansiyelidir. Zira birçok kentin tarihin belirli bir döneminde yükselişe geçerek stratejik bir değer kazandığı ve sonraki süreçlerde o dönemin izlerini devam ettirdiği görülmektedir. Bir Orta Çağ İslam kenti olan İsbiliye (Sevilla) bunun örneklerinden biridir.

Geçmiş Paleolitik dönemlere uzanan İsbiliye kenti İslam öncesi dönemde sırasıyla MÖ 206 yıllarında Romalıların, MS 450 yılında Vizigotların egemenliğine girmiş; 712 yılında Tarık b. Ziyad komutasındaki Emevilerin İspanya'ya düzenlediği seferler sırasında Müslümanların yönetimine girmiştir.¹ Müslümanların hâkimiyetinden sonra Doğulu ve Batılı kaynaklarda kent, katma değeri yüksek tarım ürünleri, canlı ticaret hayatı ve mimari anıtlarıyla Endülüs coğrafyasının büyük kentlerinden biri olarak tanıtılmıştır.²

Müslümanların fethiyle birlikte Endülüs'ün ilk başkenti olan İsbiliye, İber Yarımadası'ndaki diğer İslam beldeleri gibi şehircilik ve mimari açıdan kendine özgü karakteristik özellikler göstermiştir. Kent estetiği açısından görkemli bir yapı arz eden İsbiliye, sanat tarihi araştırmaları açısından ise birçok problemi barındırmaktadır. Kentte Emevilerle başlayan İslam dönemi, Abbadiler, Murabıtlar ve Muvahhidler dönemine kadar devam etmiş ve sonra kent Kastilya krallıklarının egemenliğine girmiş ve yeniden bir Hıristiyan dönemi başlamıştır. Batılıların *Conquista* adını verdiği bu dönemde Endülüs-İslam şehirciliğinin ve mimari geleneğinin sürdürülmüş olması dikkat çekmektedir. Hıristiyan kültür evresinde Endülüs-İslam estetiğinin izlerinin görüldüğü bu sanat anlayışı Batılı terminolojide Mudejar sanatı veya Mudejar üslubu olarak adlandırılmıştır.³

Mudejar üslubu farklı toplumsal dinamiklerin tarihsel süreç içerisinde oluşumuna katkı sağladığı eklektik bir sanat anlayışıdır. Dolayısıyla bu döneme ait maddi kültür varlıklarının incelenmesi çok yönlü bir araştırmayı gerektirmektedir. Genel sanat tarihi çalışmalarında Endülüs coğrafyasına özgü bir sanat anlayışı olarak ele alınan bu üslup Sevilla kenti özelinde müstakil bir kitap çalışmasına konu olmamıştır. Fatma Yıldız'ın Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 2016 yılında tamamlamış olduğu tezinden üretilen bu kitabı, uzun bir dönem Endülüs kenti olan İsbiliye'nin Müslüman şehircilik dokusunun Hıristiyan dönemindeki tesirlerini konu edinen ve alanında önemli boşluğu dolduran bir çalışmadır. Bu kitapta Yıldız, Romalıların Hispalis, Müslümanların İsbiliye,

1 Tarih öncesi dönem için bk. Antonio Blanco Freijeiro, "La Sevilla Romana", *Historia del Urbanismo Sevillano* (Sevilla, 1972), 6; Fatma Yıldız, *İsbiliye'den Mudejar Sevilla'ya* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 22. Roma dönemi için bk. Juan Manuel Campos Carrasco, "La estructura urbana de la Colonia Iulia Romula Hispalis en Época Imperial", *Anales de arqueología cordobesa* 4 (1993), 181-219. İslam dönemi için bk. Câsim el-Ubûdî, "İsbiliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 428; Yıldız, *İsbiliye'den Mudejar Sevilla'ya*, 44.

2 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân* (Beyrut: Daru Sâdir, 1977), 1/195; Blanco Freijeiro, "La Sevilla Romana", 3.

3 Mudejar üslubu için bk. Natascha Kubisch, "Murabıtlar ve Muvahhidler: Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi*, ed. Markus Hattstein - Peter Delius (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2007), 264.

Batılıların Sevilla olarak isimlendirdiği bir kentin estetik dokusunun tarihsel dönüşümünü incelemektedir. Kentin Kastilya Krallığı'nın hâkimiyetine girdiği Mudejar dönemine odaklanan yazar, bu üslubun ortaya çıkışında İslam dönemi şehircilik ve mimari anlayışın birincil faktör olduğunu ileri sürmektedir. Yazarın “İşbiliye”den Mudejar Sevilla’ya: Hıristiyan Kentinde Endülüs-İslam Estetiği” şeklindeki isim tercihi de bu savı destekler niteliktedir.

Kitap giriş bölümü dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. Kentin şehircilik ve mimari dokusunu tarihsel dönemlere göre bölümlere ayıran yazar, *Giriş*'te (s. 15-43) İslam öncesi dönemi; ikinci bölümde *İslam Kenti İşbiliye (712-1248)* (s. 43-150) başlığı altında İslam dönemini; üçüncü bölümdeyse *Hıristiyan Kenti Sevilla (1248-1492)* (s. 151-290) başlığı altında kentin Kastilya Krallığı hâkimiyetine girdiği evreyi ele almaktadır. Kitap, ana bölümlerin ardından *Sonsöz* (s. 291-294), *Tablo ve Listeler* (s. 297-320) ve *Kaynakça* (s. 321-365) ile son bulmaktadır.

Giriş bölümünde Sevilla kentinin Kastilya Krallığı tarafından 1248 yılında ele geçirilmesinin ardından Müslümanların kentten sürüldüğü 1502 yılına kadarki sürecin, çalışmanın odaklandığı tarihsel dönem olduğu vurgulanmaktadır. Bu çerçevenin ardından Yıldız, İslam etkileriyle ortaya çıkan Mudejar sanatına dair tartışmaları özetlemektedir. Kapsam ve kavramsal çerçevenin ardından giriş bölümünün alt başlıkları içerisinde arkeolojik verilere dayanarak ilk yerleşimin başladığı tarih öncesi çağlardan başlayarak Roma döneminde kentin şehir organizasyonu ve mimari yapıları hakkında bilgi vermektedir. Yazar mimari yapıları, *Sur ve Savunma Sistemleri*, *Dini Yapılar*, *Kamu Alanları*, *Konutlar*, *Yerleşim Düzeni ve Alt Yapı Sistemleri* şeklinde üst başlıklarla gruplandırarak ele almaktadır. Yıldız, Roma dönemindeki imar faaliyetlerini tek tek mimari yapılar üzerinden anlattıktan sonra Sevilla'nın Roma döneminde bir oluşum sürecine girdiğini, arkeolojik çalışmalardan elde edilen bulgular, yazılı kaynaklar ve modern çalışmalardan yararlanarak ortaya koymaktadır. Buna göre kentte Roma döneminde surların yapıldığını, su kanalları ile hamamların bulunduğunu belirtmektedir. Roma döneminden az sayıda kalıntılarının günümüze ulaşması sebebiyle kent organizasyonu hakkında kesin bilgilere sahip olunmadığını vurgulamaktadır (s. 36). Giriş bölümünde izlenen kronolojik yöntemin sıradan bir diziyi takip etmediği, şehirleşme bağlamında dönüm noktalarının tespit edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin MÖ 1. yüzyılda Julius Caesar (Sezar) döneminde şehirde Romalı askerlerden koloniler kurulduğunu ve kentsel dönüşüm açısından bu dönemde şehrin bir ivme yakaladığını yazarın gösterdiği referanslardan öğrenmekteyiz (s. 24).

“İslam Kenti İşbiliye” başlıklı birinci bölüm şehrin 712 yılında Müslümanlar tarafından fethedilerek 536 yıl kadar Müslüman hanedanlar tarafından yönetildiği periyodu kapsamaktadır. Yazar, bu bölümün başında *Tarihsel Süreç* başlığı altında Endülüs Emeviler (712-1031), Abbadiler (1031-1091), Murabıtlar (1091-1147) ve Muvahhidler (1147-1248) dönemlerinde kentin siyasi, sosyal ve idari yapısını, şehircilik bağlamında değerlendirmektedir. Bu değerlendirmenin ardından şehircilik ve mimariyle ilgili ana konularda giriş bölümünde olduğu gibi yazarın özelden genele bir yöntem benimsediği görülmektedir. Önce harita ve çizimlerle desteklediği

kent yapısını ortaya koymakta daha sonra kentteki mimari yapıları *Surlar ve Savunma Sistemleri, Dini Yapılar, Saraylar ve Konutlar* şeklinde ayrı başlıklar hâlinde ele almaktadır. Mimari yapıları inceledikten sonra kentin yerleşim düzenini, alt yapı sistemlerini ve kent organizasyonlarını değerlendirmektedir.

Yazar, bu bölümde Müslüman hanedanlar dönemindeki imar faaliyetlerini doğu ve batı kronikleri ile modern çalışmalardan ulaştığı bulgulara göre anlatmaktadır. İmar faaliyetlerinde etkili olan dinamikleri nedensellik çerçevesinde ele almaktadır. Emeviler döneminde fetihlerden dolayı yapılaşmanın az olduğunu, kentteki ilk büyük caminin Müslümanların fethinden yüzyıl sonra Abbadiler devrinde inşa edilen 829 tarihli İbn Adabbas Ulu Camii olduğunu vurgulamaktadır (s. 79). Kentte Roma döneminden kalan surların olduğunu, bu surların Murabıtlar döneminde onarıldığını ve surlara ilaveler yapıldığını belirtmektedir. Kentteki ikinci büyük caminin Muvahhidler döneminde Halife Ebu Yusuf Yakup'un (1184–1199) emriyle 1176 yılında inşa edilen İsbiliye Ulu Camii olduğunu ifade etmektedir. İsbiliye'deki ilk yönetim ve idari yapıların günümüze ulaşmadığını belirten yazar, günümüzde Alkazar Saray Kompleksi olarak bilinen yapının Müslümanların geldiği ilk devirlerden itibaren ilavelerle gelişim gösterdiğini vurgulamaktadır. Yazar, Abbadiler devrinde inşa edilen Kasrû'l-Mübârek ile Muvahhidler dönemine tarihlendirilen Buhayra Sarayı'nı bu külliye içerisinde gelişen yapı örnekleri arasında göstermektedir (s. 95).

Yazarın bu bölümdeki en önemli vurgularından biri İsbiliye'nin karakteristik özellikleriyle Muvahhidler döneminde Endülüs-İslam kenti hâlini aldığıdır. Yıldız, Muvahhidler döneminde bilinçli bir imar politikasının izlendiğini, kentin nasıl bir cazibe merkezi hâline getirildiğini tarihsel sürece göre aşamalı olarak anlatmaktadır. Yazara göre İsbiliye Ulu Camii'nin inşa edilmesi, büyüyen şehrin kent merkezini ve pazarın yönünü değiştirmeye dönük stratejik bir adımdı (s. 80). Bunun yanı sıra Guadalquivir Nehri üzerinde bulunan limana yeni bağlantılar kurmaları ve yeni tersaneler inşa etmeleri de Akdeniz ticaretini canlı hâle getirmeye yönelik motivasyona işaret etmekteydi. Yazar bu anlatımlarıyla Muvahhidlerin kentleşmeye dair faaliyetlerinin iktisadi temellere dayandığını ifade etmekte ve bu savını coğrafyacı ile seyyahların anlatımlarıyla desteklemektedir (s. 133).

Yazar, Muvahhidlerin şehircilik planlamasıyla İsbiliye'nin 273 hektarlık alana yayıldığını kaydetmekte ve bu dönemdeki imar faaliyetlerinin izlerinin 19. yüzyıla kadar uzandığını vurgulamaktadır (s. 61). Yıldız, bundan sonra Muvahhidler döneminde yaşanan bu gelişimin nedenleri üzerinde durmaktadır. İsbiliye kentinin estetik gelişimi ile Muvahhidlerin politik ve ideolojik duruşu arasında ilişkiyi sorgulayan yazar, devletin kurucusu İbn Tûmert'in (ö. 1130) sahip olduğu *mehdicilik* öğretisini bu bağlamda tartışmaktadır. Yıldız, mehdicilik anlayışını liberal olarak nitelemekte ve bu öğretinin kentin estetik dokusunun oluşumunu etkilediğini öne sürmektedir. İbn Tûmert'in amelde Maliki mezhebine bağlı olması ve bu mezhebin maslahatı dinî bir kaynak olarak kabul etmesi açısından onun hareketi özgürlükçülük/liberallik ile ilişkilendirilebilir. Fakat İbn Tûmert'in teolojik paradigması iki temel üzerine kuruludur.

Bunlardan ilki Tanrı'nın cisimleştirilmesi düşüncesine karşı tevhid anlayışı, diğeriye mehdicilik anlayışıdır. Özellikle hareketin çıkış noktası olan tevhid düşüncesinden dolayı kendilerini *muvaḥhidūn* olarak nitelendirmişlerdir.⁴ Muvahhidlerin tevhid düşüncesi ile Şia'ya özgü mehdicilik anlayışının sanat ile bağlantısı belirgin değildir. Bu sebeple yazarın Muvahhidlerin ideolojik duruşu ile kent estetiğinin gelişimi arasında kurduğu ilişki ayrı bir araştırmaya ihtiyacı olan tartışmaya açık bir konudur.

Muvahhidlerin kent planlamasıyla imar faaliyetlerindeki isteği, sanatın teolojik yönünden ziyade siyasetle olan ilişkisiyle açıklanabilir. Muvahhidler döneminde kent planlamasının ve şehirciliğin gelişimi güçlü bir siyasi iradeye işaret etmektedir. Zira Orta Çağ'da sanat iktidar gücünün temsiliyetini göstermekteydi. Dolayısıyla Muvahhidlerin kentteki imar faaliyetleri bölgedeki egemenliklerini pekiştirmenin enstrümanlarından biriydi. Muvahhidler, Emevi ve Kurtuba Halifeliği'nin mirasına sahip çıkmıştır. Saray mimarisinde o dönemin tasarım ilkelerinin benimsenmiş olması bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.⁵

Yazarın İsbiliye kentinin İslam dönemi yapı grupları arasında eğitim yapılarını zikretmemiş olması dikkat çekicidir. Yazar medreselerin varlığıyla ilgili olarak ne Arap ne de Hıristiyan kaynaklarında bir belgeye rastlandığını, ayrıca arkeolojik kazılarda da buna dair herhangi bir bulgunun henüz elde edilmediğini ifade etmektedir. Yıldız, Hillenbrand'dan yaptığı alıntıyla Endülüs coğrafyasında medreselerin 13. ve 14. yüzyıllarda Fez ve Marakeş'te görülmeye başlandığını aktarmaktadır (s. 109). Farklı araştırmalarda Endülüs coğrafyasında müstakim medrese yapılarının az olduğu, derslerin çoğunlukla camilerde ve evlerde yapıldığı belirtilmektedir.⁶ Endülüs coğrafyasında medreselerin ne zaman kurulduğu konusundaysa bir konsensus bulunmamaktadır.⁷ Cahit Baltacı, Muvahhidler döneminde Ebu Yusuf Yakup'un Endülüs'ün farklı yerlerinde Maliki öğretisine uygun medreseler yaptırdığını aktarmıştır.⁸ Muvahhidlerin teolojik örgütlenme biçimi ve imar faaliyetlerine verdikleri önem göz önüne alındığında ilk medreselerin bu dönemde kurulduğunu söylemek yerinde olacaktır. Fakat Baltacı'nın sıraladığı yerler arasında İsbiliye bulunmamaktadır. Medreseler kurumsal açıdan vakıf müessesesiyle birlikte çalışan farklı bir eğitim kurumu olduğundan Endülüs coğrafyasında

4 Arif Aytekin, "İbn Tûmert", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 20/426.

5 Kubisch, "Murabitlar ve Muvahhidler: Mimari", 264. Konuyla ilgili olarak Hillenbrand fazlaca ideolojik bir görüş ortaya atmıştır. Ona göre Mağripli Müslümanların kentleri surlarla çevrelemesi bir özgüvensizliğin ve kuşatılmışlık hissinin bir sonucudur. bk. Robert Hillenbrand, "İslam Sanatı ve Mimarisi" (İstanbul: Homer Kitabevi, 2005), 174.

6 Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 324; Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, *İsbiliyye'nin Endülüs Siyâsi-Kültürel Hayatındaki Yeri ve Önemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2000), 115.

7 Mehmet Mecnur Dağ - Mustafa Mücahit, "Endülüs'te Eğitim Öğretim Aşamaları ve Kurumları", *Genç Müttefekkirler Dergisi* 2/2 (15 Aralık 2021), 434.

8 Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010), 157; Ahmet Beken, "Endülüs'te Medreselerin Kuruluşu ve Eğitimin Yapıldığı Mekânlar", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 15/29 (06 Şubat 2022), 4.

medreselerin görece daha az olduğu düşünülebilir.⁹ Bununla birlikte her ne kadar arkeolojik bulgulara henüz rastlanmamış olsa bile Endülüs'ün idari merkezilerinden biri olan İşbiliye'de medresenin inşa edilmemiş olması zayıf bir varsayımdır.

Kitabın “Hıristiyan Kenti Sevilla (1248-1492)” başlıklı ikinci bölümü çalışmanın ana bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölüm Batılıların *Re-Conquista* adını verdiği, kentin yeniden Hıristiyan kontrolüne girdiği evreyi kapsamaktadır. Yazarın da bölümün başında *Re-Conquista Süreci* başlığında çizdiği çerçeveye göre; Haçlı propagandasıyla Hıristiyanlar 11. yüzyılın başlarında İber Yarımadası'na girmişler, yüzyılı aşkın süren savaşlar neticesinde Endülüs coğrafyasında başta Zaragoza, Toledo ve Tortosa gibi birçok kenti ele geçirmişlerdir. 1248 yılındaysa İşbiliye kenti Kastilya Kralı III. Fernando tarafından Hıristiyan yönetimine geçmiş, kentteki İslam idaresi sona ermiştir.¹⁰ Yıldız, *Re-Conquista* sürecini, Hıristiyan idaresindeki Müslümanların durumunu ve Mudejar kavramını anlattıktan sonra önceki bölümlere benzer şekilde yapı gruplarını ayrı başlıklarda incelemektedir. İslam etkileri bağlamında Hıristiyan dönemi şehircilik anlayışı ile mimari yapıları, Sevilla kent yapısını, surlar ve savunma sistemlerini, dinî yapıları, sarayları, konutları ve alt yapı sistemlerini alt başlıklarda ele almaktadır.

İkinci bölümün ve genel olarak kitabın ana tartışma konusu *Mudejar* kavramıdır. Yazar Mudejar kavramının Batılılar tarafından kullanıldığını fakat araştırmalarda bu kavram ile neyin kastedildiğinin tam olarak belirgin olmadığını vurgulamaktadır. Yıldız, kelimenin Arapça “müdeccen” kelimesinden türetildiğini, kelime olarak hayvanları ehlileştirme, boyunduruk altına almak anlamlarına geldiğini; terim olarak ise Endülüs coğrafyasının Hıristiyan hâkimiyetine girdikten sonra orda yaşamaya devam eden Müslümanları ifade eden bir kavram olduğunu ifade etmektedir (s. 170). Yazar öncelikle kavramın hangi anlamlarda kullanıldığını farklı kaynaklardan verdiği örneklerle tartışmaktadır. Konuyla ilgili tartışmalardan biri kavramın etnik veya bölgesel bir içeriğe sahip olup olmadığıdır. Yazara göre bu da belirsizdir. Zira yazarın verdiği kimi örneklerde Hıristiyanlığa geçmiş Berberiler de Mudejar olarak isimlendirilmektedir (s. 173). Yıldız, Müslümanların kendilerini Mudejar olarak isimlendirdiğine dair bir bulgunun olmadığına, Hıristiyanlığın İspanya'daki erken dönemlerinde bu kavramın kullanılmadığına dikkat çekmektedir. Batı'da bu kavram 15. yüzyılda Rönesans etkisiyle Roma kültürünü canlandırmaya yönelik milliyetçi akımlardan sonra metinlere girmiştir. Yazarın ifadelerine göre *Conquista*'nın ilk yüzyılında Müslümanların can ve mal emniyetinin güvence altına alındığı bilinçli bir politika yürürlükteyken zamanla bu siyaset değişmiştir (s. 171). Yıldız, Müslümanların Endülüs'ü fethinin ardından farklı toplumsal grupların *müvelledûn* ve *müsta'ribe* olarak tanımlandığını ve bu kavramların iskân politikalarıyla olan ilişkisini değerlendirmektedir. Yazarın bu tartışması bir toplumsal sınıfı veya bir sanat üslubunu tanımlamak için üretilen bir kavramının tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlarda kullanıldığını ortaya koymaktadır. Yıldız'ın

9 Dağ - Mucahit, “Endülüs'te Eğitim Öğretim Aşamaları ve Kurumları”, 433.

10 Ubûdî, “İşbiliye”, 429; Yıldız, *İşbiliye'den Mudejar Sevilla'ya*, 152.

İşbiliye'nin estetik açıdan dönüşümünün sosyal dinamiklerle olan ilişkisini farklı dönemler arasında geçişler yaparak ele alması kent araştırmaları açısından kıymetli ve yol göstericidir.

Yazar, Mudejar kavramının tartışıldığı genel çerçeveyi çizdikten sonra tartışmayı sanat tarihi çerçevesinde özelleştirmiştir. Zira Mudejar, bir toplumsal sınıfa karşılık gelen bir kavram olduğu gibi sanat tarihinde bir üslubun da adı olmuştur. Bu sebeple kavramın çok yönlü bir perspektifle ele alınması araştırma için bir gerekliliktir. Yıldız'ın "Sanat Tarihinde Mudejar Kavramı" alt başlığında ele aldığı tartışma, konunun farklı boyutlarını göstermesi açısından değerlidir. Yazar sanat tarihinde Mudejar kavramıyla ilgili iki problemin varlığına dikkat çekmektedir. Her iki problem de kavramın kullanım şekliyle ilişkilidir. Bunlardan ilki Mağrip-İslam etkileriyle inşa edilen Hıristiyan yapılarına Mudejar denilip denilmeyeceği; ikincisi Mudejar üslubunun nasıl sınıflandırılacağıdır. Yıldız'a göre birçok yapıda İslam ve Hıristiyan unsurlar birbirinden tam olarak ayrılamamaktadır (s. 178). Yıldız, bu problemden yola çıkarak sanat tarihinde iki farklı Mudejar tanımlaması ortaya çıktığını ifade etmektedir. Birinci görüşe göre Mudejar kavramı, Hıristiyan dönemi yapılarında İslam estetik unsurlarının devam ettiği üslupken; ikinci görüşe göreyse İslam, Hıristiyan ve diğer unsurların bir araya gelerek oluşturduğu bir üsluptur. Yazarın alıntıladığı ve birinci görüşü en iyi şekilde ifade eden araştırmacılardan José Maria Fernández Caro, Mudejar üslubunu "İspanya Müslümanlarının bıraktığı geleneksel miras ürünlerinin bir sistemi" şeklinde tanımlayarak açık şekilde bu stilin Müslümanlara özgü olduğunu vurgulamaktadır (s. 181). Mudejar stiline bir sentez ve bu sentezi ortaya çıkaran yegâne şeyin Hıristiyan medeniyeti olduğu ikinci yaklaşımın temel iddiasıdır. Yazarın görüşlerine yer verdiği araştırmacılardan José Amador de los Ríos, Mudejar stilini İspanya medeniyetinin kendine ait karakteristik özelliklerine sahip bir stil olarak tanımlamaktadır. Yazar, kitabın temel savının aksini iddia eden José Amador'un dönemin sosyalizasyon süreçleriyle ilgili görüşlerine de yer vererek tanımlamasının ideolojik olduğunu dolaylı olarak ortaya koymaktadır. Zira, José Amador, Müslüman unsurların asimilasyon süreçlerini Hıristiyanların politik ve askeri bir başarısı olarak değerlendirmektedir (s. 175). Yıldız, bu konuda yalnızca neden-sonuç ilişkisi içerisinde görüşlerini aktarmamakta, aynı zamanda savının aksini iddia eden yazarların araştırmalarında nesnellik ilkesine bağlı olup olmadıklarına dikkat çekmektedir.

Mudejar kavramının neliğinden sonra bu bölümün iki temel sorunsalı daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki Endülüs-İslam estetiğinin izlerinin devamını sağlayan dinamiklerin neler olduğu ve Mudejar stiline uzun bir süre neden devam ettiği. Diğer bir soruysa bu stilin karakteristik özelliklerinin neler olduğu ve bu izlerin Hıristiyan mimarisinde hangi alanlarda görüldüğüdür. Yazar bu önemli soruları Mudejar kavramında olduğu gibi ayrı başlıklarda ve kuramsal olarak ele almamaktadır. Hıristiyan dönemi Sevilla kentindeki mimari anıtları gruplandırarak yazar, yapıları anlatırken İslam etkilerinin neler olduğuna değinmektedir. İslam dönemindeki surların ve savunma sistemlerinin esas alınarak Hıristiyan dönemde devam ettirildiği, birçok caminin kiliseye çevrilerek yapısal bütünlüğünü koruduğu yazarın bu bölümdeki önemli vurgularındandır (s. 201). Özellikle saray ve konutlarda Endülüs-İslam etkilerinin daha açık

biçimde izlendiğini tespit etmektedir. Yazar, Alkazar Sarayı'nın yeniden inşasında Avrupa kültürüne uygunluk gözetilmiş olsa bile Müslüman üslubunun dışına çıkılmadığını ifade etmektedir. Benzer şekilde 15. yüzyıl saraylarından Casa de Pilatos'ta da dönemin mimari gelenekleri dış cephede gösterilmiş olmasına karşın at nalı kemerli revakla çevrelenmiş, ortasında fiskiyeli havuz bulunan açık avlu planını İslam dönemi İşbiliye mimarisinin devamı olarak değerlendirmektedir (s. 262).

Yukarıda ifade edildiği üzere yazar İslam dönemi etkilerinin mimaride hangi alanlarda yoğunlaştığını ayrı başlık hâlinde ele almamıştır. Fakat yapıları incelediği başlıklardan İslam etkilerinin neler olduğu bölümün farklı yerlerinden anlaşılmaktadır. Buna göre yapı malzemesinde tuğla kullanımının, at nalı ve dilimli kemerlerin, açık avlulu yapı planlarının, fiskiyeli havuzların, çini-mozaik ve alçı süslemelerinin, kentteki su ve kirli atık sistemlerinin Mudejar üslubunun karakteristik özellikleri olduğu sonucuna varılmaktadır. Kitapta yazarın savını güçlendiren en iyi örnekler kitabelerdir. Alkazar Sarayı örneğinde görüldüğü üzere Hıristiyan döneminde onarılan veya yeniden inşa edilen kimi yapılarda Arapça kitabelerin bulunduğu ve bu kitabelerde Hıristiyan krallara övgülerin yazılı olduğu yazarın tespitleri arasındadır. Bu konuda yazarın sıklıkla vurguladığı, İslam döneminde lonca tarzında örgütlenen zanaat gruplarının bulunduğu ve bu grupların yapı inşasının bir gelenek hâlini almasında etkili olduğu şeklindeki görüşü kayda değerdir. Yıldız'ın ifade ettiği gibi Arapça kitabelerin bulunması hem Hıristiyan döneminde Müslümanların hâlen sosyal açıdan gücünü göstermektedir hem de yapıların inşa sürecindeki Müslüman sanatçıların rolünü ortaya koymaktadır (s. 239).

Yazarın sona eklediği bir sözlük ile kent idaresini elinde tutan yönetimlere ait zaman çizelgesi; İslam ve Hıristiyan dönemi yapılarını gösteren çizelgeler kitabı zenginleştiren ilavelerdir. Yazar, burs alarak uluslararası değişim programıyla İspanya'ya gitmiş ve bir yıl boyunca Sevilla kentinde araştırmalarda bulunmuştur. Kentin değişim ve dönüşüm sürecine ait izleri yakından görmüş ve bunları kendi fotoğraflarıyla belgelemiştir. Yazarın savını desteklemek için kullandığı görsellerin çoğunun kendi fotoğrafları olması maddi kültür varlıklarının değerlendirilmesinde kuramsal tutarlılık açısından önemlidir.

Kitapla ilgili olarak öncelikle iki temel eksikliği belirtmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki yazarın kaynaklar ve konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalar hakkında sınıflayıcı bir bilgi vermemiş olmasıdır. Özellikle kentle ilgili olarak İslam tarihi kaynaklarının sınırlı biçimde kullanıldığı görülmektedir. Daha önemli bir mevzuysa kentte yapılan arkeolojik çalışmaların hangi yıllarda yapıldığı, kentle ilgili hangi dönemleri kapsadığı ve bu araştırmaların kimler tarafından yapıldığı bilgisinin de toplu olarak verilmemesidir.

Sonuç olarak bu kitap Endülüs coğrafyasının İslam dönemi başkentlerinden biri olan İşbiliye'deki şehircilik ve imar faaliyetlerini, kuruluşundan 16. yüzyıla kadar, dönemlere göre ele alan müstakil bir çalışmadır. Kentin sosyokültürel tarihiyle ilgili verdiği bilgiler, istatistikler, çizimler ve görseller sosyal bilimlerin farklı alanlarını ilgilendirmektedir. Tarih, sosyoloji, ilahiyat gibi farklı sosyal bilimlerin sahasına girilen bu kitapta sanat tarihi metodolojisinin

dışına çıkılmadan üç bölümde de önce tek tek yapı grupları analiz edilmekte, sonra tümel sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu yönüyle klasik bir yöntemin takip edildiği görülmektedir. Tarihsel açıdan bölümler hâlinde bir dizi takip edilmiş olsa da nedensellik ilkesi çerçevesinde birtakım sorular ortaya atılarak bu sorulara cevap aranmaktadır.

Bu çalışma, İşbiliye özelinde bir Hıristiyan şehrindeki İslam etkilerine odaklanmasına karşın kentlerin el değiştirmesi sonucu yürütülen iskân faaliyetlerinin bir şehrin estetik dokusuna nasıl yön verdiğini çok yönlü boyutlarıyla tartışarak şehircilik araştırmalarına önemli bir katkı sunmaktadır. Kitap, İslam döneminde müsta‘rib, müvelled; Hıristiyan döneminde Müslüman gruplar için kullanılan Mudejar gibi isimlendirmelerin kentin değişen sahipleri tarafından uygulanan sosyalizasyonun ürettiği doğal kavramlar olduğunu ve bir kent dokusunun oluşumundaki rolünü ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle bir kentin ele geçirilmesiyle başlayan göçler, nüfus hareketliği ile sosyalizasyon süreçlerinin kent araştırmalarında dikkat edilmesi gereken hususlar olduğu görülmektedir. Yıldız’ın Orta Çağ dünyasında iktidar gücünün imar faaliyetleri, şehircilik ve sanat alanındaki dominant etkisini İşbiliye kenti üzerinden ortaya koyduğu bu kitabın sanat tarihi araştırmalarında iyi bir örnek olacağı düşünülmektedir.

